

En effektiv socialjournalistik

Antologin [Empati och engagemang](#), En kvinnolinje inom svensk journalistik utkom våren 2008. Redaktör Ami Lönnroth. Förlag [Tusculum](#).

20-talet kapitel av kvinnliga författare, från Wendela Hebbe – den första kvinna som anställdes som journalist i Sverige – till i dag verksamma skribenter, som Ulrika Knutson, Katarina Mazetti och Helle Klein.

SocialPolitiks redaktör presenterar här sitt kapitel:

En effektiv socialjournalistik

Av Maria Wallin

Det finns något obönhörligt över framgångsrik journalistik. En rak presentation av ont – gott, svart – vitt. En klar bild av förövare och offer. Inte minst inom socialjournalistiken.

Offret är utsatt. Svagt och helst oskyldigt. Förövaren kan vara likgiltig, försumlig, okunnig eller, om man har tur, rent av ond. I vart fall stor, stark och mäktig.

Då kan det bli en riktigt bra story. Ju rakare desto bättre.

När Maciej Zaremba i augusti 1997 åter riktade sökarljuset mot de tvångssteriliseringar som genomförts i Sverige under decennier blev det storslam. Lagen antogs 1937 och avskaffades först 1976 och frågan hade debatterats tidigare. Men, nu var tiden inne för ett nytt perspektiv – det moraliska – och

nyheten fick vid spridning, även internationellt. Det framgångsrika svenska välfärdsbygget visade sig alltså inte omfatta alla. Det hade en kuslig baksida. Se där!

Det är givetvis alldeles fasansfullt att läkarvetenskapen satte i system att sterilisera människor, med eller utan deras medgivande eller ens vetskap. Det gällde såväl fysiskt och psykiskt funktionshindrade som "socialfall", ensamstående och/eller "utsläpade" mödrar. Eller "bara" fattiga. Men när Zarembas nyhet for iväg i olika medier tog den enbart de kränkta vuxnas perspektiv och principen om allas *rätt* att "skaffa barn".

En enda gång hörde jag i Ekot, att Barnombudsmannen Louise Sylwander försökte lyfta barnens perspektiv. Hur det var att växa upp med utvecklingsstörda föräldrar. Sen var det perspektivet borta. Som så ofta.

För mig personligen dök det upp igen mitt i ett telefonsamtal med ett tidigare kollobarn när steriliseringsdebatten rasade som värst. Plötsligt säger Ing-Britt:

– Maria, vår mamma var utvecklingsstörd.

Hon var mycket upprörd över att ingen belyste hur det kunde vara att växa upp med utvecklingsstörda föräldrar.

Jag mindes ju hennes mamma från besöksdagar på kollo. Lång, mager och intensiv med stela rörelser. Halvlångt stripigt hår, stora glasögon, polotröja, utanpåskjorta, långbyxor och något långt halsband. Nervöst och snabbt babblande. Det är klart jag såg att hon var udda, men att både hon och Ing-Britt var magra på grund av undernäring kunde jag inte föreställa mig. Att hon hade ett begåvningshandikapp begrep jag inte heller. Hon var ju så glad och positiv – till kollo och till att Ing-Britt hade det så bra där. Tacka 17 för det. När jag nu fick höra Ing-Britt berätta begrep jag att kollo var rena himmelriket. Massor av mat, gemenskap, kloka vuxna, bra aktiviteter och andra barn som inte heller hade en dans på rosor hemma i

stan.

– När jag tänker tillbaka på min barndom har jag svårt att se, att mamma någon gång fungerade som en mamma.

Vintern när Zarembas artikel publicerats dog mamman, och döttrarna fick tillgång till dokument från Stretered, en institution i Göteborg för utvecklingsstörda, dit modern fördes som sjuåring och blev kvar i 20 år. Olika tester från slutet av vistelsen visade på en begåvning motsvarande en 11-åring. Och det stod uttryckligen att hon inte borde få "gifta sig".

– Varför blev inte vår mamma steriliserad? Det borde hon ha blivit. Samtidigt som jag förstås är glad över att hon inte blev det. Men det måste finnas flera barn som haft det som vi.

Det var denna mentala 11-åring som blev deras mor. Som ibland kokade potatisarna i tre timmar, ibland i några minuter. Som alltid hade tvätt liggande i blöt i badkaret, som hon sen aldrig tog upp igen. Fadern lämnade familjen när flickorna var små. Han ville ha vårdnaden åtminstone om den äldsta dottern, men ansökan avslogs och modern fick ensam vårdnaden om döttrarna; tre, fem och sju år gamla.

– Min äldsta syster, blev alltid retad för att hon var smutsig; oborstad, okammad med smutsiga kläder. Men jag var tuffare, lekte med killar och var som en kille. Jag blev aldrig retad för att jag var en smutsgris. Jag bet ifrån. Att Lisbeth blev mobbad i skolan lärde mig att man måste vara hård. Och jag passade väl inte in bland tjejerna. Hopprep har jag alltid trasslat in mig i, men bollar har gått bra. Fotboll, handboll; där kunde jag vara en bland de bättre. Och pojkar var också lite lortiga, de fick smutsa ner sig och det passade mig bättre.

– Vi duschade i skolan efter gymnastiken. Men jag hade aldrig schampo eller tvål med mig. Det var sådant vi gav varann i julklapp, inget vi använde till vardags. När jag började träna

handboll, duschade jag för att alla andra gjorde det. Jag minns inte att jag lånade tvål eller schampo av någon.

– Handbollskläder ska ju tvättas ofta. Jag sköljde upp dem i handfatet och hängde på elementen. Men vi lärde oss inte att tvätta och hålla oss rena förrän vi flyttade hemifrån. Det gjorde vi ju alla tre när vi var i 15-årsåldern.

...

– Kylskåpet var alltid tomt. Det var väldigt 'skämmigt' ibland. Hade vi någon kompis hemma lärde vi oss tidigt att ljuga och säga att mamma skulle storhandla i morgon. Men kaffe fanns obegränsat. Det lärde vi oss att dricka mycket, mycket tidigt. Och hon poppade popcorn. Popcorn, chips och massor av godis, det kunde man alltid äta. Varje dag. Men aldrig att vi borstade tänderna. Det tog många år innan jag fick rutin på det, till och med efter att jag flyttat hemifrån.

– Redan när jag var tolv år, började jag tjäna pengar. Jag jobbade i butikerna och delade ut tidningar. Då började jag köpa grejer. För det där skåpet där andra har mjöl och gryn – skafferiet, där fanns det ingenting. Och när jag hade lärt mig göra scones i hemkunskapen, gjorde jag det hemma. Då blev man ju kocken i familjen!

Det här telefonsamtalet under steriliseringsdebatten blev starten till en dialog mellan Ing-Britt och mig under flera månader, och timmar av inspelade intervjuer. Först ett år senare – i december 1998 publicerade vi artikeln *Jag borde inte ha fått födas* i SocialPolitik.

Jag valde att döpa om både Ing-Britt och hennes systrar i artikeln. Hon krävde det inte, men jag visste inte riktigt vad en publicering kunde sätta igång. Vi skrev utförligt om hela familjen, fadern levde fortfarande och både Ing-Britt och systrarna hade egna barn. I dag känner jag mig fri att i citaten nämna både Ing-Britt och storasystemen Lisbeth vid deras riktiga namn:

Brister i omvårdnaden var ändå inte det värsta, tycker Ing-Britt. Det var skammen över att inte ha en mamma som andra. En mamma som inte ens visste vad läxor var. Hon hade gått i särskola på Stretered och kunde läsa, men Ing-Britt är ändå inte säker på att hon förstod det hon läste. Hon var helt främmande inför ämnen som matematik, historia eller geografi. Storasyster Lisbeth försökte hjälpa de båda andra så gott hon kunde.

– Det kom väl ett papper om skolstart och då kom vi oss faktiskt iväg. Mamma följde med och vi skämdes enormt. Hon klädde sig så konstigt, blommigt och randigt, hur som helst. Hon stod bortkommen längst nere i ett hörn och tryckte. Vi kände förstås av hennes dåliga självförtroende. Hon kunde ställa frågor helt uppåt väggarna. När min fröken i första klass frågade om alla blivit uppropade, hävde hon gällt upp sin röst: "Är du uppropad Ing-Britt?" och jag ville bara sjunka genom jorden.

– Jag hade mycket kvarsittning och blev tvungen att lära mig förfälska hennes namnteckning. Många gånger när det var föräldramöte, skrev jag under inbjudan själv. Lärarna frågade aldrig efter henne. Jag tror inte de ville ha henne med heller. Hon klarade inte ens lättare frågor eller när de förklarade något för henne. Det var pinsamt för de andra vuxna. Hon hade gått på föräldramöten när Lisbeth gick i skolan, men jag lyckades hålla henne utanför. Och jag tror alla var nöjda.

...

– Mig mötte hon alltid i hallen med en örfil. Varje dag. Hon ville markera, sätta en på plats, eller vad det nu handlade om. Jag tror hon hade någon bild av att det ingick i föräldrarollen. Hon hade ju fatt så otroligt mycket stryk av morfar som barn.

Det där pågick under hela skoltiden. Fram till en dag i 14-15-årsåldern. Då hade Ing-Britt bestämt sig. Inga fler örflilar. När hon kom innanför dörren den dagen, höjde hon handen och

slog. Först. Mamman blev alldeles paff. Ing-Britt sa, att nu är det slut med det här örfilandet, annars ska jag klå dig så mycket att du inte sett maken. Det blev inga fler örfilar.

– Men hon kunde få positiva ryck ibland också. Hon köpte alltid husdjur. Vi har haft allt utom hund och orm. Marsvin, hamster, kaniner, fåglar. Vi satt jätteofta och fikade på Kortedala torg. Där låg zooaffären. Jag minns att vi fick syn på en liten fin svart kanin en gång. Bur, kanin och flaska kostade 50 kronor. Den köpte hon till oss, fast hon bara hade en femtiolapp kvar. Då var hon jättegullig. Det kom någon gång emellanåt att hon var jättesnäll just för de allra sista pengarna. Men man visste ju aldrig när hon skulle vara sådär gullig. Och att köpa en kanin för sin sista 50-lapp, Ing-Britt skakar på huvudet.

Mamman spelade en hel del i perioder, mest bingo och enarmade banditer. Hon samlade enkronor i påsar och höll hårt i slantarna. När hon hamnade på sjukhus några år innan hon dog, städade de lägenheten åt henne och hittade massor av undanlagda pengar. 60 000 kronor i småpengar.

Det var också då de röjde upp bland hennes saker. Hon samlade på allt, papperslappar, tidningsklipp, kläder, skor, handväskor. Hon handlade på loppmarknader och second hand. Rullgardinen i sovrummet var alltid nerdragen, taklampan – en naken glödlampa – var ofta trasig. På golvet stod papperskassar och plastkassar staplade på varandra i rader. Garderoberna var proppfulla. När de kom till 300 väckarklockor, slutade de räkna. De kastade massor, gamla otäcka möbler och prylar, lämnade säckvis till insamlingar och sålde tillbaka till loppmarknaderna.

– Vi städade och grät. Vi var förkrossade över att vår mamma levde såhär.

Aktuellt hörde genast av sig efter publiceringen i SocialPolitik 1998. Man filmade Ing-Britt i Kortedala, där

flickorna växte upp. Hon framträdde under eget namn. Svenska Dagbladet skrev en lång artikel på Idagsidan. Men vid Allers tackade hon nej. För hennes del hade året av samtal och olika textversioner samt de två övriga intervjuerna gjort sitt. Hon ville lägga kraft på annat och gå vidare i livet.

Hennes äldsta syster Lisbeth Pipping klev i stället in i medierna, blev en flitigt anlita föreläsare och skrev så småningom sin bok *Kärlek och stålull – att växa upp med en utvecklingsstörd mamma* (Gothia förlag 2004, nytryck 2007). Det är en viktig bok och är ännu så länge en av de få, kanske den enda, som så levande och tydligt beskriver hur illa barn kan fara av att växa upp med en utvecklingsstörd mamma. Som ingen hjälp fick i sin roll som vårdnadshavare.

Redan i steriliseringsdebatten talades det om att föräldrar kunde få hjälp av andra vuxna för att klara sin föräldraroll och för att barnens behov skulle kunna tillgodoses. Men Ing-Britt köper inte det resonemanget. Hon menar att man, både i den debatten och i diskussionerna kring missbrukande föräldrar, för mycket ser till de vuxnas behov.

– Jag tycker man offrar barnen. Man är för rädd att de vuxna ska må dåligt och gör dem till viljes.

...

– Den fasta punkten under hela min barndom borde inte ha varit hos en mamma som inte kunde ta hand om mig. Det hade säkert varit jättetufft för mamma, hemskt, att inte få ha oss kvar. Hon klarade ju inte av att vara ensam. Men frågan är vem man ska offra. Ska tre fullt friska barn få lida för att en vuxen ska må bra?

– Även om vi fått hjälp hemma, hade vi aldrig sluppit skammen. Hela tiden gick vi och skämdes, samtidigt som vi skyddade mamma. Jag har klara bilder från skolan, när jag fick ljuga och hitta på för att förklara mammas konstiga beteende.

...

– Bara den här känslan av att växa förbi sin egen mor, redan

som barn. Vet inte när jag kände av det första gången. Det finns vissa bilder, uppropet när jag var sju, definitivt när jag var 12-13. Men jag tror kroppen har en försvarsmekanism. En lycklig barndom kommer man ihåg. Har man haft en jobbig uppväxt, tror jag det finns blockeringar i hjärnan. Det finns minnen som inte dyker upp förrän man hamnar i vissa situationer. Som när jag glömt att tvätta när min son var liten, eller om mjölken var slut. Då kommer det. Det svischar förbi. Och börjar jag då bearbeta det som bara kommer som en tanke, en förnimmelse, då kan det göra jätteont.

...

– Och även om vi fått hjälp, hade vi saknat det som andra familjer har av gemensam livsstil och livskvalitet. För att inte tala om kärlek och ömhetsbevis. Att bara ligga och mysa, gosa med varann. Att bara finnas till! Och svara på alla frågor. Jag var väl lika frågvis som mina barn är. Men vad jag minns, så fick jag aldrig några svar. Hon kunde inte svara. Till slut struntade jag i att fråga.

– En sådan roll kan ju ingen annan, främmande, vuxen fylla. Och om barnet knyter an till den personen, som kanske försvinner till ett annat jobb efter ett tag...

– Vår mamma gjorde säkert allt vad hon kunde. Men det var inte tillräckligt. Det fattades ömhet, kärlek, respekt, uppfostran... en vuxen.

Jag har följt Ing-Britt under 30 år. Hon är en maskrosunge, en överlevare och en glad lax. Hon är klok och stark med båda fötterna på jorden. Hon har skapat sig ett gott liv för sig och sina barn.

Men hon och mellansystemen har ibland levt i skuggan av den bild som Lisbeth Pipping ger. Som de har svårt att förhålla sig till. Undvikande blickar i snabbköpet efter någon tidningsartikel. Försiktiga kommentarer i vänkretsen. För i föreläsningarna och i boken ger Lisbeth *sin* version av systrarnas uppväxt.

– Jag måste säga att det är väldigt bra bok, säger Ing-Britt. Men hon lämnar ut mig och vår mellansyster väldigt mycket. Jag tycker det är upprörande att man får skriva så om andra människor i en bok utan att fråga om lov. Det är kränkande. Hade någon skrivit så om en känd person, hade det blivit ett himla liv.

– Och allt som jag sägs ha varit utsatt för stämmer inte, fortsätter hon. För mig är verkligheten tillräckligt hemsk: Att vår mamma inte räckte till som mamma och att ingen hjälpte henne eller ens brydde sig om att ta reda på hur vi barn hade det. Det gäller framför allt soc, men även andra vuxna runt oss. Det räcker att berätta om det. Historien behöver inte bättras på.

Gång på gång återkommer Ing-Britt till att personer runt den som berättar i offentligheten antingen själva måste få berätta sin version, eller åtminstone ges möjlighet att kontrollera att det som tillskrivs dem faktiskt stämmer.

Något som kan vara värt att fundera över för oss som är verksamma inom mediebranschen. Vems verklighet ger vi utrymme? Hur?

För det är ju så vi gör. Inte gör vi någon djupare research kring en bra personlig berättelse. Inte kollar vi om syskon tycker en barndomsskildring stämmer och modifierar därefter. Fråga syskonen Myrdal!

Och ändå... Vi brukar göra skillnad på offentliga personer och "vanligt folk". Jag valde att skydda alla inblandade 1998. Jag väljer att publicera Ing-Britts namn och Lisbeth Pippings i dag. Men inte mer. Jag jobbar efter principen att personliga berättelser måste ha bärkraft i egenskap av de generella problem de belyser. Måste tydliggöra de strukturer runt utsatta barn, missgynnade medborgare eller felaktiga beslut som gör att det blir fel. Bör ha ett syfte att skapa insikt och – om möjligt – förändra. Vara uppfordrande visavi

tjänstemän, beslutsfattare och politiker. Annars blir det snyft och socialporr. Offerjournalistik. Och det leder ingen vart. Det är bara att exploatera folk. Sälja lösnummer och ta hem billiga poänger.

Jag ska inte lasta Zaremba för det. Även om han måhända hade sina syften med *hur* sanningen publicerades den där gången. I och med det perspektiv han valde: att kritiskt granska dåvarande makthavare , det medicinska och politiska etablissemanget – som teg långt in på 70-talet. Han publicerade som man *ska* och *bör*. Det man vet, utan hänsyn. Det brukar kallas konsekvensneutralitet och "to publish and be damned", alltså publicera och stå pall för eventuella obehag.

Det intressanta är vad han valde bort. En *ännu* svagare part. Barnen.

Kanske *glömde* han bort dem, det händer allt som oftast. I vart fall gjorde han klokt i att inte lyfta in dem i problematiken. Det hade inte blivit en lika bra story, inte lika lätt att moralisera kring. Det hade blivit för komplicerat.

Men personal inom omsorgen kom av sig i att prata med utvecklingsstörda om vikten av preventivmedel, i tron att de förde arvet från tvångssteriliseringarna vidare. Det blev en av konsekvenserna. Det förstärktes av att inga andra perspektiv lyftes in i debatten av mediedrevet som gick igång. Alla sprang åt samma håll och fiskade i samma vatten som alla andra i månader efter hans artiklar.

Denna ensidighet inom all journalistik har jag alltid funnit så – tröttsam. Fantasilös och enkelspårig. Den så kallade mångfalden inom medierna har snarare gjort att vi fått *ännu* mer av samma sak, dygnet runt och i alla slags medier. I stället för just mångsidighet. Nu hade det kommersiella trycket mot det svenska medielandskapet de senaste 15-20 åren säkert aldrig en sann mångsidighet i sikte, utan har avsett att bereda mera plats för kommersiella krafter. Skapa

multimediala storägare med vinst och växande som främsta syfte, inte att sprida information och säkra den öppna debatten i en allsidig demokrati.

Och vi har låtit det ske.

För inte så länge sedan hade många större medier reportrar som jobbade med undersökande journalistik. I dag är de grupperna för länge sedan bortrationaliserade. Och journalistiken är ett snuttifierat dramatiskt händelsebrus, där vi mediekonsumenter själva får lägga pusslet över Vad händer? Varför? Vems är ansvaret?

I ett allt mer segregerat samhälle och i en allt mer komplicerad omvärld sitter vi alla där med felande bitar i pusslet framför oss.

Så socialjournalistik är inte så enkelt som man i förstone kan tycka – i tron att "sociala varelser är vi ju allihop", ett fält för envar. Det räcker inte ens med engagemang och empati. Det krävs dessutom erfarenhet och sakkunskap. Det krävs mod och energi att lyfta in komplikationer. I de fall som gäller individers personliga förhållanden bör man dessutom inse och ta ansvar för vad man drar igång, det gäller alldeles särskilt för tredje part. Man *kan inte* vara konsekvensneutral. Det handlar alltför ofta om utsatta människor som ser media som sista halmstrået, och vi väljer bort dem eller exploaterar i nyhetsflödets nyckfulla lotteri.

Storyn blir inte lika enkel och lättuggad. Inte lika lätt att briljera med. Inte ens att lansera i alltmer slimmade medier. Men att förenkla problematiken är att luras, att ge vrånbilder av verkligheten. Även om det *ser ut* som en häftigare journalistik.

Och att ta "genvägen" och beskriva en utsatt, eller med ett bättre ord *missgynnad* människa som ett offer, tar alltför ofta kraften och värdigheten ifrån henne. Jag som skribent och du som läsare kan känna att vi sitter tryggt i sadeln när vi ser

(ner) på det svaga offret. Det är obehagligt, för även om det inte är vi som är drabbade – den här gången, kan det vara det en annan gång, på ett annat sätt. Vi vill ruska det av oss. Lämna det bakom oss.

Det skapar ingen energi, ingen kraft och inspiration till förändring. Ingen solidaritet.

Kan man i stället våga gå nära den andres "olycka", utan att själv drunkna, se att här är du, här är jag. Och **ändå** har vi något i djupet gemensamt. Då kan man få fatt i en värdighet och respekt i beskrivningen som i sig kan generera energi och – i bästa fall – vilja hos beslutsfattare att förändra. Och får jag inte fatt i den där respekten och värdigheten, möter jag inte heller det ansvar som individen – även barn (om vi lyssnar!) försöker ta för sitt eget liv och sin egen situation.

Då blir det inte någon bra journalistik. Inte värdig. Inte ens effektiv.

Maria Wallin

våren 2008

ett kapitel ur antologin [Empati och engagemang](#).

Ett PS på nätet...

I boken ingick inte följande information:

På Ing-Britts uppdrag kontaktade jag Gothia förlag 2004 för ett resonemang kring hur tredje part drabbats av *Kärlek och stålull*. Ing-Britt vädjade om att vissa osanningar om henne och mellansystemen skulle rensas ut vid eventuellt nytryck. Men förlaget meddelade att man inte tyckt att man gjort en felaktig bedömning vid publicering – även av hur tredje part drabbas. Man anser att det är Lisbeths egen personliga berättelse och att hon har rätt att formulera den som hon vill. Att systrarna nämns under eget namn och att de uppges ha drabbats av saker de själva anser är rena falskarier – det kan

man alltså inte ta någon hänsyn till. Det är fortfarande Lisbeths berättelse det handlar om.

Vid kontakten med Gothia 2004 uppgav man att nytryck inte var aktuellt. Låneexemplaret på mitt bibliotek är ur första upplagan, tredje tryckningen 2005.

Och 2007 kom den i ny upplaga, med nytt förord av författaren. I övrigt är ingenting korrigerat.

Maria Wallin